

ALDATILAN BİR HALKIN TRAJEDİSİ: ASURÎLER (SÜRYANİLER) İhsan Şerif Kaymaz*

Özet

Yukarı Mezopotamya'nın yerli halklarından olan Asurîler, 3. yüzyılda Hıristiyanlığı benimsedikten sonra çeşitli mezheplere bölünmüşler ve dağınık biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İslam dininin yayıldığı dönemde bir çoğu bu yeni dine geçmiş, Hıristiyanlığı muhafaza edenler ise, çevrelerini kuşatan Müslüman halkların, özellikle de Kürt aşiretlerinin sürekli saldırılarına hedef olmuşlardır. Osmanlı yönetimi altında "millet" sistemi sayesinde geniş bir özerkliğe sahip olmuşlar ve göreceli bir güvenlik içinde yaşamışlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batılı emperyalist güçler tarafından, kendilerine bir yurt verileceği vaadi ile kandırılarak hiçbir zorlama olmadan yasal hükümetlerine başkaldırmışlar ve emperyalist güçlerin elinde komşu Müslüman halklara karşı bir araç olarak kullanılmışlardır. Bu ihanetlerinin bedelini Hakkâri ve Urumiye'deki yurtlarından kovularak ödemişler, bu süreçte önemli kayıplara da uğramışlardır. Savaşta sonra bir süre İngilizlerce Irak'ta kurulan kamplarda kendilerine vaat edilen özerk/bağımsız yurdun verileceği umuduyla yaşamış ve kendilerini kullandırmaya devam etmişlerdir. Beklentileri hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Anahtar sözcükler: Asurî, Nesturî, Keldanî, Türkiye, İngiltere.

THE TRAGEDY OF A DECEIVED NATION: ASSYRIANS (SYRIACS)

Abstract

Assyrians are one of the indigenous peoples of Upper Mesopotamia. They adopted Christianity in the 3rd century AD. By then they had worshiped their ancient god Ashur, from the name of which the word "assyrian" had been derived. After they had been converted to Christianity they seperated from the established Church to form different sects known as Nestorian, Chaldean and Jacobite. During the centuries in which Islam spread throughout the Middle East some of the Assyrians embraced Islam while the others stood their ground being loyal to the Christian faith. Thanks to "millet" system, they practiced a comprehensive autonomy and lived a relatively secure life under Ottoman rule, though they forced to struggle against the ongoing agressions of the neighbouring Kurdish tribes. Being deceived by the imperialistic powers who promised them a homeland, they betrayed their legal government and became an ignominous instrument in the hands of those powers. As a result, they were driven away from thier homes at Hakkari, Turkey and Urumia, Iran suffering heavy losses. After the war they were kept in refugee camps in Iraq by the British authorities. They were told to await untill the end of the negotiations between Britain and Turkey over Mosul dispute so as to be awarded an autonomous/independend homeland. A promise that has never been kept.

Key words: Assyrians, Nestorians, Chaldeans, Turkey, Britain.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1. ASURÎLER (SÜRYANİLER) KİMDİR?

Asurîler, *Mezopotamya*'nın yerlisi olan Semitik bir halktır. Bu isim onlara *Ashur* adlı bir tanrıya taptıkları için Romalılar tarafından verilmiştir. Irak ve Suriye'nin kuzey kısımları ile Batı İran'da Urumiye Gölü çevresinde ve Hakkâri Dağları'nda dağınık halde yaşamaktaydılar. Sami soyundan gelmelerine karşın, etnik olarak ne Araplarla, ne de Yahudilerle bağlantılandırılmak istemezler. Kökenlerinin, M.Ö. 3. binyılda hüküm sürmüş olan Asur Krallığı'na dayandığını iddia ederler; ancak bu konuda akademik çevrelerde görüş birliği yoktur. Yaşam tarzları ve gelenekleri Kürtlerle büyük benzerlik gösterir. Kürtlerde olduğu gibi Asurîlerde de, aşiret esasına dayanan örgütlenme biçimi toplumsal yapının temelini oluşturur. Asurî aşiret şeflerine *melik* ya da *malik* denir. Bu benzerliğe bakarak, Asurîlerin Kürtlerle aynı kökten geldiklerini ileri sürenler de olmuştur. Ancak bu görüş çok tartışmalıdır. Çünkü Asurîler, Semitik dil grubundan olan Aramî dilinin "Asurî Aramîcesi" veya "Süryanice" denilen bir lehçesini konuşmaktadırlar. Kürtler ise, çoğunlukla, Hint-Avrupa dil grubuna giren Farsçanın bazı uzak lehçelerini konuşurlar.¹

2. HİRİSTİYANLIK VE ASURÎLER

İsa'nın son derece eşitlikçi, -neredeyse komünist- bir nitelik taşıyan öğretisi, onun ölümünden bir süre sonra izleyicilerinden Aziz Paul tarafından egemen sınıfların yararlanabileceği eşitsizlikçi bir ideolojiye dönüştürüldü. Başlangıçta, Hıristiyanlığı kendisi için ciddi bir tehlike olarak algılayarak yasaklayan Roma İmparatorluğu, Aziz Paul'un ona verdiği şekil sayesinde bu yeni dinin kitleleri yönetmek ve yönlendirmekte çok etkili bir araç olarak kullanılabileceğini fark etti. Sonuçta Hıristiyanlık yasallaştı, hatta 378 yılından itibaren İmparatorluğun resmî dini haline geldi.

O tarihe dek Hıristiyanlık inancını paylaşan insanları bir araya getiren gizli birer yeraltı örgütü olan kiliseler, yasal biçimde faaliyet göstermeye başladılar. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun siyasî ve ticarî açıdan en önemli dört kentini merkez alarak resmî örgütlenmesini gerçekleştirdi. Bu kentler, Roma, Konstantinopolis (İstanbul), İskenderiye ve Antakya idi. Her birinde birer patrikhane açıldı ve bunların yönetim çevreleri İmparatorluğun yönetsel yapısı esas alınarak belirlendi.

Bu yapılanma, süreç içinde bölgesel öğelerin ön plana çıktığı bir farklılaşmaya yol açtı. Roma'daki patrikhane, İmparatorluğun başkentinde yerle-

¹ "Assyrian People," *Encyclopædia of the Orient* (www.lexicorient.com/e.o/assyrian_p.htm); www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

şik olması dolayısıyla devletin otoriter geleneğini temsil eden bir anlayışla gelişti ve Batı Avrupa’da etkili oldu. Roma patriği, kendisini bütün Hıristiyanların babası –yani “*papa*”sı- olarak nitelendirmeye başladı. Diğer üç patrikhane, Roma patriğinin kendi kendine takındığı bu sıfatı hiçbir zaman tanımadılar. Klâsik Yunan düşüncesinin etkisi altında gelişen İstanbul’daki patrikhane de devlet otoritesiyle yakın temas içindeydi. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, İstanbul Doğu Roma İmparatorluğu’nun başkenti oldu. Bu gelişmeyle ağırlığı artan Konstantinopolis Patrikhanesi, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Anadolu’da etkinlik kazandı. İskenderiye’deki patrikhane eski Mısır dininin, Antakya’daki patrikhane ise, eski Ön-Asya dinlerinin dogma ve ritüellerinin etkisi altında mistik yönleri ağır basan bir gelişme gösterdiler.

476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkılınca, dört patrikhanenin birbirleriyle olan bağları bütünüyle koptu ve her biri bağımsız birer kilise haline geldi. **Roma Katolik Kilisesi**, çöken Batı Roma İmparatorluğu’nun yerini dolduracak siyasî bir otorite oluşmadığı için, hem dinsel, hem de yönetsel olarak Batı Avrupa’nın merkezî gücü haline geldi. Papa, devlet başkanlığı yetkilerine sahip oldu. **Doğu Ortodoks Kilisesi** ya da **Yunan Ortodoks Kilisesi** diye anılmaya başlanan İstanbul’daki patrikhane, Bizans İmparatorluğu’nun siyasî otoritesinin gölgesinde gelişti. **Kıptî Ortodoks Kilisesi** adını alan İskenderiye’deki patrikhane ile **Süryani Ortodoks Kilisesi** adını alan Antakya’daki patrikhane, Bizans İmparatorluğu’nun sınırları içinde kaldıklarından bağımsız gelişme olanağı bulamadılar ve **Doğu Ortodoks Kilisesi**’nin etkisi altına girdiler.

Hıristiyanlık içindeki bölünme bundan sonra da sürdü. Ermenistan’da Aziz Greguar’ın izleyicileri **Gregoryen Kilisesi**’ni, Lübnan’da Aziz John Marun’un izleyicileri **Marunî Kilisesi**’ni, İran ve Irak’ta ise, Aziz Nestotius’un izleyicileri **Nesturî Kilisesi**’ni kurdular.²

M.S. 3. yüzyıla kadar eski dinlerine ve tanrıları *Ashur*’a bağlı kalan Asurîler, bu yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ettiler ve *Mar Şimun* adı verilen dinsel önderleri tarafından yönetilmeye başlandılar. Hıristiyanlığın resmî örgütlenmesini gerçekleştirdiği 4. yüzyılda, daha sonra Süryani Ortodoks Kilisesi adını alacak olan Antakya’daki patrikhaneye bağlandılar. Fakat Hıristiyanlık içindeki görüş ayrılıkları ve güç çatışmaları yüzünden 5. yüzyılda iki kez mezhep bölünmesine maruz kaldılar. Bizans’ın etkisiyle, Antakya’daki Süryani Ortodoks Kilisesi kuruluşundan kısa bir süre sonra ikiye bölündü. Halkın, Yunan kültürünün etkisi altında kalan bölümü **Antakya**

² www.newadvent.org/cathen/10755a.htm; www.newadvent.org/fathers/2501.htm.

Doğu (Rum) Ortodoks Kilisesi'ne bağlandılar. Diğerleri ise, rahip Yacob Baradeus'un çabaları sayesinde Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'ne bağlılıklarını sürdürdüler. Bunlara **Yakubî** (Suriye Ortodoksları) dendi.³ İkinci önemli mezhep bölünmesi, İran ve Irak'ta yaşayan Doğu Asurîlerinin (Doğu Süryanileri) Nesturîliği benimseyerek ayrı bir kilise kurmalarıyla gerçekleşti.

Konstantinopolis Patriği Nestorius, Hıristiyanlığın, İsa'nın hem insanî, hem de tanrısal cevheri aynı bedensel ve ruhsal varlıkta bütünleştiren tek bir kişiliğe sahip olduğu (*monophysite*) şeklindeki geleneksel görüşüne aykırı olarak, İsa'nın, biri insanî (Jesus Christ), diğeri ilahî (Tanrı'nın -Logos'un-oğlu) olmak üzere iki ayrı kişiliği olduğunu (*diaphysite*) savunuyordu. Tartışma büyüyünce, Üçüncü Ekümenik Konsey, sorunu çözüme bağlamak üzere, İmparator II. Theodosius'un başkanlığında 431 yılında Efes'te toplandı. Nestorius, Meryem'in yalnızca insan olan İsa'yı doğurmuş olabileceğini, Tanrı olan İsa'yı ise doğuramayacağını, aksi halde Meryem'in, Tanrı olduğu kabul edilen İsa'dan önce var olması ve dolayısıyla tanrısal bir varlığa sahip bulunması gerekeceğini ileri sürdü. Ancak Konsey, onun görüşlerini reddetti.⁴ Konsey'e göre, "Bakire Meryem" sıradan bir insan değil, bir *Theotokos* (=Tanrı anası, Tanrı doğuran) idi. Bu yüzden de, hem Tanrı, hem insan olan İsa'yı doğurmuştu.⁵ Efes Konseyi, Nestorius'u "sapkın" ilân ederek sürgüne gönderdi; görüşlerini de yasakladı. Ancak taraftarları *Edessa* (=Urfa)'da örgütlendiler ve o zamanki adı *Parthia* olan, bugünkü Kuzey Irak ve Batı İran'ı içine alan bölgede Nestorius'un öğretisini yaydılar. Bizans ile rekabet ve çatışma içinde olan Sasaniler, Doğu Ortodoks Kilisesi'nin, -dolayısıyla Bizans'ın- etkisini kırmak için Nesturîlerin İran ve Irak'ta örgütlenmelerini desteklediler.⁶ 6. yüzyıla gelindiğinde Doğu Asurîleri (Süryanileri)'nin tamamı Nesturîliği benimsemişti. Artık, Batı Asurîlerine/Süryanilerine **Yakubî**, Doğu Asurîlerine/Süryanilerine **Nesturî** deniliyordu.⁷

7. yüzyılda, bütün Ortadoğu gibi, Asurîlerin yaşadığı bölgeler de İslâm dininin yayılma alanı içine girdi. Bölge halklarının çoğu Müslümanlığı

³ sor.cua.edu/History/index.html.

⁴ "Monophysite," *Encyclopædia Britannica*, Vol. XV, 14th Pr. Chicago, Encyclopædia Britannica, Inc., 1962, s. 729; "Nestorians, Nestorius," *Encyclopædia Britannica*, Vol. XVI, 14th Pr., Chicago, Encyclopædia Britannica Inc., 1962, s. 244-246.

⁵ Konsey, Nestorius'un, ünlü antik dizelerdeki mistik anlamı kavrayamadığına hükmetti: "He, whom the entire universe could not contain was contained within your womb, O Theotokos." (= "Ey Tanrı-anası, tüm evrene sığmayan o varlık, senin rahmine sığmıştı".)

⁶ www.encyclopedia4u.com/h/history-of-christianity.html; www.encyclopedia4u/n/nestorianism.html.

⁷ www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

kabul ettiler. Olasılıkla, Asurîlerin de büyük bölümü bu süreçte Müslümanlaştırıldı. Bugün, yöredeki bazı Arap ve Kürt aşiretlerinin Asurî kökenli oldukları ileri sürülmektedir. Bunlar arasında, Barzan, Toy, Şammar gibi büyük aşiretler de vardır.⁸ İslâmiyet'in yayılması sırasında dinlerini muhafaza edebilenler, küçük gruplar halinde varlıklarını sürdürdülerse de, sürekli olarak komşu Kürt aşiretlerinin baskısı altında yaşadılar. Zamanla, Kürtlerle Doğu Asurîleri/Süryanileri (Nesturîler) arasında yerleşik bir düşmanlık oluştu.⁹

Nesturîlerin yaşadığı topraklar, 13. yüzyılın ortalarında Hülagü Han'ın, 15. yüzyılın başlarında Timur'un işgaline uğradı. Kendileri dağlara kaçarak canlarını kurtardılarsa da, kilise altyapıları ve dinsel örgütleri büyük zarar gördü. Nesturîleri bir arada tutan dinsel bağ zayıfladı. Buna bir de artan Kürt baskısı eklenince, topluluk bir kez daha bölündü.

Doğu Asurîlerinin/Süryanilerinin bir bölümü dağlarda yaşıyorlardı. Bunlar sert doğa ve iklim koşullarına alışkınlardı ve Kürt saldırıları ile de baş edebiliyorlardı. Ancak, sayıca daha kalabalık olan bir bölümü, düz arazide yaşıyor ve yerleşik tarımla geçiniyordu. Bu yüzden de, Kürt saldırılarına daha açık ve savunmasız bir durumdaydılar. Bu ikinci grup, kendisini güvenceye alabilmek amacıyla Roma Katolik Kilisesi'nin koruyuculuğu altına girmeyi seçti. Bunun için de 1551 yılında Nesturî Kilisesi'nden ayrılarak, Papa'nın otoritesini yani Katolikliği kabul etti. Nesturîlikten Katolikliğe geçenlere **Keldanî** dendi. Keldanîler bir süre kendi *mar şimun*larını (=patriklerini) kendileri seçtiler. 1662'den itibaren ise, Roma'daki Papa tarafından atanan ve Diyarbakır'da görev yapan patrik tarafından yönetilmeğe başlandılar. Diyarbakır'daki Patrikhane, **Keldanî Katolik Kilisesi** olarak adlandırıldı.¹⁰

⁸ "Assyrian People," *loc.cit.*; www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

⁹ Fred Aprim, "Assyria or Kurdistan?" *Nineveh On Line*, 15.9.2003 (www.nineveh.com/Iassyria%20or%20Kurdistan.html).

¹⁰ League of Nations, Council, *Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission, Instituted by the Council Resolution of September 30, 1924*, Geneva, 20.8.1925, C.400, M.147, 1925-VII, s. 51-53; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, 1.B., Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001, s. 59, 62, 90-91, 97, 110-111; Richard Coke, *The Heart of the Middle East*, London, Thornton, Butterworth Ltd., 1925, s. 204-206; R.I. Lawless, "Iraq: Changing Population Patterns," *Population of the Middle East and North Africa. A Geographical Approach*, ed. by J.I Clarke, W.[illiam]B.[ayne] Fisher, London, University of London Press, 1972, s. 107-108; Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq, 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History*, 3rd Pr., Beirut, Oxford University Press, 1968, s. 97-98; FO 371/10081, E. 11359/7/65, "Further Answers to the Questionnaire submitted to His

3. OSMANLI YÖNETİMİNDE ASURÎLER

Osmanlı yönetimi altındaki tüm Hıristiyan unsurlar gibi, değişik Hıristiyanlık mezheplerini benimsemiş olan Asurîler de (Nesturîler, Keldanîler ve Yakubîler) “millet” sistemi sayesinde görelî olarak rahat ve güvenli bir yaşam sürdürdüler. Gerçi komşu Kürt aşiretlerin baskısı hiçbir zaman ortadan kalkmadı; ama geniş kültürel ve yönetsel özerkliğe sahiptiler. Bu, Osmanlı yönetimi son bulduktan sonra asla kavuşamayacakları bir ayrıcalıktı.

“Millet”, Osmanlı Sultanı tarafından geniş sivil ve idarî yetkilerle donatılmış olan liderlerince yönetilen dinsel topluluklara verilen addır. Her “millet”, Sultan’a bağlı kalmak koşuluyla, kendi yönetim ve hukuk kurallarını belirleyip uygulamakta bir dereceye kadar yetkiliydi. İslâmî devletin, dünyasal otoritenin yanı sıra dinsel otoriteyi de temsil etmesi, gayrimüslimlerin statüsü ile ilgili olarak özel bir düzenlemeye gidilmesini gerektirmiştir. Millet sistemi bu gereksinimin bir ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki tüm Hıristiyan topluluklara -ki, içlerinde en önemlisi Yunan Ortodoks milleti idi- bu hak tanınmıştı. Çevrelerini kuşatan İslâm denizi içinde birer adacık halinde yaşayan diğer Hıristiyan toplulukları gibi Asurîler de bu sistem sayesinde varlıklarını koruyabilmişlerdir.

Aynı siyasal sistemin içinde çok sayıda farklı ekonomik, toplumsal, yönetsel, kültürel, hukuksal alt sistemlerin, daha açıkçası *devlet içinde devlet*lerin oluşup gelişmesine yol açan bu düzenleme, Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflayıp parçalanmasına yol açan en önemli iç etkenlerden biri olmuştur. Dış güçlerin desteğini sağlayan Hıristiyan “millet”lerin her biri, önce özerklik, sonra bağımsızlık istemiyle Osmanlı Devleti’nin karşısına çıkmış ve hemen hepsi amacına ulaşmıştır. Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılan Avrupalı ve Amerikalı Hıristiyan misyonerlerin, bu süreçte büyük etkisi olmuştur. Fransa Katoliklerin, Rusya Ortodoksların “koruyucusu” kimliği ile ortaya çıkarken, İngilizler ve Amerikalılar da diğer Hıristiyan mezheplerine mensup halkları (Gregoryen Ermeniler ve Nesturî Asurîler) hedef almışlardı. Bu işbölümünde, Nesturîler Amerikalı ve İngiliz, Keldanîler ile Yakubîler ise Fransız misyonerlerinin görev alanına düşüyordu. Nesturîlerle temas kuran ilk Amerikalı misyoner heyeti 1831 yılında bölgeye geldi. Onu diğerleri izledi. Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinde yaygın bir kilise-okul-hastane ağı kuran Hıristiyan misyonerleri, Osmanlı “millet”lerinin mensupları arasında, Osmanlı Devleti’ni yabancı, hatta düşman olarak gören eğitilmiş kuşaklar oluşturdular.

Majesty’s Government by the League of Nations Irak Frontier Commission, 17.12.1924;www.encyclopedia4u.com/h/history-of-christianity.html;www.aina.org/ao/peter/brief.htm www.encyclopedia4u.com/n/nestorianism.html;

1840'ların başında, Kavalalı ile girdiği çatışma sonrasında büyük güç kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanan Botan adlı Kürt aşiretinin lideri Bedirhan Bey ayaklandı. Doğu Asurîlerinin (Nesturî ve Keldanîlerin) yaşadığı toprakların büyük bölümünü de içeren geniş bir alan, 1847 yılına kadar ayaklanmacıların denetimi altında kaldı. Bu dönemde, 10 binin üzerinde -kimi kaynaklara göre 30 bin- Asurî'nin Kürtler tarafından öldürüldüğü tahmin ediliyor.¹¹ Ayaklanma bastırıldıktan sonra, Asurîlerin can güvenliği sağlandı ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar başkaca olay yaşanmadı; ancak Bedirhan Bey ayaklanması sırasında gerçekleşen katliam, onları "korumaya" yönelik dış müdahalelere bahane olarak kullanıldı.

"Millet" sisteminin Ortadoğu'daki ve eski Osmanlı coğrafyasındaki en önemli ve kalıcı sonuçlarından birisi, dinsel temelli siyasal yapılanma geleceğinin yerleşmesine yaptığı katkı olmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde din-siyaset bağlantısı Ortadoğu'daki kadar güçlü değildir ve bu olumsuzlukta "millet" sisteminin rolü büyüktür.

4.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE PARİS BARIŞ KONFERANSINDA ASURÎLER

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılacağına ilişkin beklentileri güçlendirdi. Bu durumda, İmparatorluk bünyesindeki tüm topluluklar gibi, Asurîler/Süryaniler de Osmanlı sonrasına ilişkin arayış içine girdiler. Aslında Ruslar daha savaştan önce bölgedeki Ermeni, Asurî ve Kürt topluluklarla ilişkiye girmişti. Hatta 1912 yılında, İran'da yaşayan Asurîlerin önemlice bir bölümünün Moskova Ortodoks Kilisesi'ne bağlandıklarını görüyoruz. Savaş başlar başlamaz, Nesturîlerin dinsel önderi *Mar Şimun* Benyamin, Tiflis'e giderek Kafkasya'daki Rus orduları başkomutanı Grandük Nikola ile görüştü. Oradan Moskova'ya giden Benyamin, bizzat Çar II. Nikola tarafından da kabul edildi. Bu görüşmelerde Ruslardan önemli bazı güvenceler alan Asurîler,¹² herhangi bir baskı ve zorlamayla karşılaşmadıkları halde, yasal hükümetleri olan Osmanlı yönetimine karşı ayaklanarak Rus Ordusu ile işbirliği yaptılar.¹³ Osmanlı topraklarına giren Rusların 1915 yılının Nisan ayında geri çekilmesi üzerine, Osmanlı Ordusu, kendisine ihanet

¹¹ "Assyrian People," *loc.cit.*

¹² Fred Aprim, "The Assyrian Statehood: Yesterday's Denial, Today's Moral Obligation," *Nineveh On Line*, 12.11.2002 (www.nineveh.com/Education/The%20Assyrian%20Statehood.htm).

¹³ League of Nations, *op.cit.*, s. 51-53; William Bayne Fisher, *The Middle East:A Physical, Social and Regional Geography*, 4th Pr., London, Methuen & Co. Ltd., 1961, s. 184-185.

eden Asurîlere karşı bir cezalandırma operasyonu gerçekleştirdi. Büyük çoğunluğu, İran'a, soydaşlarının yaşadığı Urumiye'ye kaçtılar. Bu sırada, özellikle Kürt aşiretlerinin saldırıları nedeniyle bazı kayıplar da verdiler. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Asurîlerin oluşturduğu 20 bin nüfuslu Gavar (Yüksekova) kasabası ile Hakkâri ve Van'a bağlı 30-40 kadar Asurî köyü boşaldı. Ortaya çıkan can kaybının miktarı ile ilgili birçok spekülasyon vardır. Asurîler 1922 yılında kayıplarının 275 bin olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ama bu rakam, -tıpkı "Ermeni soykırımı"na ilişkin savlarda olduğu gibizaman içinde aritmetik bir hızla artarak, günümüzde 750 bine ulaştı. Gerçekte, 275 bin rakamının bile, o dönemde bölgede yaşayan Asurîlerin toplam sayısı dikkate alındığında aşırı abartılı olduğu bellidir.¹⁴ Ama onlar da, Ermenilerden esinlenerek, bu dönemde kendi ihanetlerinin karşılığı olarak uğradıkları can kayıplarını "Asurî soykırımı" olarak adlandırmakta ve bu yolla, yine tıpkı Ermeniler gibi, Batı'nın desteğini sağlamaya ve küçük topluluklarını bir arada tutmaya çalışmaktadırlar.¹⁵

Ruslar geri dönüp, bölgeyi denetim altına alınca, Urumiye'de toplanmış olan Asurîlerden üç tabur oluşturarak Osmanlı Ordusu'na karşı kullandılar. 1917 devriminden sonra Rus Ordularının dağılması, Asurîleri korumasız durumda bıraktı. Bunun üzerine onlar da İngiltere'nin koruması altına girmeye çalıştılar. Bu yöndeki girişimleri sonuç verdi ve Urumiye'ye gelen İngiliz İstihbarat Servisi görevlisi Yüzbaşı Gracey, 1917 yılının Aralık ayı ile 1918'in Ocak ayında Asurî ileri gelenleriyle bir dizi görüşme yaptı. ABD'nin Urumiye Konsolosu John Shedd ve Rusya'nın Urumiye Konsolosu Basil Nikitine'in de katıldığı bu görüşmelerde Yüzbaşı Gracey, Türklere karşı örgütlü silahlı direnişlerini sürdürmeleri halinde savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmalarında onlara yardımcı olunacağını vaat etti. Bu amaçla onlara para ve silah sağlandı.¹⁶

Asurîler, İngilizlerden aldıkları destekle bir süre Ermenilerle birlikte Osmanlı Ordusu'nun ilerlemesini durdurmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Dinsel önderleri *Mar Şimun* Benyamin, 3 Mart 1918'de, beraberindeki 2770 Asurî ile birlikte Batı İran'daki Hoy kentinde Simko unvanıyla bilinen İsmail Ağa'nın lideri olduğu Şikak adlı Kürt aşiretinin savaşçıları tarafından

¹⁴ "Assyrian People," *loc.cit.*

¹⁵ Asurîlerin www.nineveh.com, www.zindamagazine.com ve aina.org gibi sitelerinde, "soykırım" yalanıyla ilgili çok sayıda makale yer almakta ve sistemli olarak Türk düşmanlığı yapılmaktadır.

¹⁶ Joel E. Werda, *The Flickering Light of Asia*, Chicago, 1924, s. 88'den ve Basil Nikitine'in Paul Caujole'ye yazdığı mektuplardan aktaran Aprim, "The Assyrian Statehood..." *loc.cit.*

öldürüldü.¹⁷ Bu olaydan sonra başsız kalan ve dağılan Asurîler, Hamadan üzerinden Irak'ın İngiliz işgali altına girmiş olan bölgelerine kaçmaya çalıştılar. Ama bu kaçış sırasında da, çevredeki Müslüman, özellikle Kürt aşiretlerinin saldırıları ve salgın hastalıklar yüzünden önemli kayıplar verdiler. Kayıpların sayısı ile ilgili olarak yine çelişkili bilgiler verilmekle birlikte, bu sayının yaklaşık 20 bin civarında olması olanaklı görünüyor.¹⁸

26 bini Nesturî ve Keldanî, 14 bini ise Ermeni olmak üzere, 40 bin Hıristiyan 1918 yılı Ağustos ayında İngilizlere sığındı. Sığınmacıların sayısı Eylül'de 50 bini buldu. Kasım ayında, Diyala Nehri üzerinde Bakuba Kampı'nı kuran İngilizler, sığınmacıları buraya yerleştirdiler. Kamp sakinlerinin 35 bini Nesturî-Keldanî, 15 bini ise Ermeni idi.

Başlangıçta, İngilizlerin Asurîlerle ilgili ciddi hesapları vardı. Büyük Zap Irmağı'nın kuzeyinde, kendi korumaları altında özerk bir devlet kurarak, bu devletin Lübnan'dakine benzer bir düzenlemeyle yönetilmesini tasarlıyorlardı.¹⁹ Bu amaçla, İngiltere'nin *Mezopotamya*'daki işgal güçleri komutanı Orgeneral William Marshall, Gavar (Yüksekova) ve Çölemerik'in işgal edilmesini önerdi. Ancak bu öneri, mevcut koşulların sığınmacıların yerleştirilmelerine uygun olmadığı gerekçesiyle geri çevrildi.²⁰

Asurîler, Birinci Dünya Savaşı'nda, özerk ya da bağımsız bir devlet beklentisiyle Rusların ve İngilizlerin vaatlerine kapılarak, yüzlerce yıldır yönetimi altında görelî bir özgürlük ve güvenlik içinde yaşadıkları Osmanlı yönetimine başkaldırmakla bir tür kumar oynamışlardı. 1915-1918 yılları arasında çektikleri acıların ve uğradıkları kayıpların temelinde bu olgu yatmaktaydı. Şimdi, son birkaç kuşaktır bu beklentiyi onlara aşıl原因an "koruyucuları"ndan ödedikleri bedelin karşılığını isteme zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Bu amaçla, Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris'te toplanan Barış Konferansı'na dört temsilci heyeti gönderdiler. Ancak, bölgenin geleceğine ilişkin hesapları Asurîlerinkiyle çelişen İngilizler, bu heyetlerin Paris'te isteklerini dile getirmelerini çeşitli yöntemlerle engellemeye çalıştılar. İran delegasyonu içinde yer alan Asurî heyetinin toplantıya katılması engellendi. *Mezopotamya* Nesturîlerini temsilen Paris'e gelen, öldürülen *Mar Şimun*

¹⁷ "Assyrian People," *loc.cit.*

¹⁸ www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

¹⁹ L/P-S/11/142, P.5421-A, "Memorandum Respecting the Settlement of Turkey and the Arabian Peninsula," by Political Intelligence Department, Foreign Office, 21.11.1918; FO 371/4147, W-44/146/144, Wilson→Montagu, Baghdad, 26.12.1918/11569.

²⁰ FO 371/4191, ME-44/57142/3050 ve L/P-S/11/151, P.2163, P.2333, Thwaites→Graham, London, 11.4.1919; Graham→Thwaites, London, 22.4.1919.

Benyamin'in kız kardeşi Sırma Hanım, görüşmelerde bulunma bahanesiyle Londra'ya çağırıldı ve Konferans'ın sonuna kadar orada alıkondu.²¹ Buna karşın, konferansa Keldanîler adına katılan Keldanî Katolik Kilisesi temsilcileri Said Namık ve Rüstem Necib, Asurî isteklerini anlatma olanağını buldular. İstekleri, Musul, Urumiye, Diyarbakır ve Urfa vilayetlerini içine alan; batıda Fırat Nehri, kuzeyde Van Gölü, doğuda Zagros Dağları, güneyde Bağdat yakınlarına dek uzanan geniş alanda, Batılı bir gücün *mandatsı* altında önce özerk, sonra bağımsız bir Asurî Devleti'nin kurulmasıydı.²² ABD delegasyonu içindeki Asurî heyeti de, kurulacak devletin, Trablusşam üzerinden Akdeniz'e çıkışının sağlanması gerektiğini belirtti.²³ Asurîlerin, bölgedeki toplam sayılarıyla orantısız olan bu isteklerini doğal olarak kimse ciddiye almadı.

5. İNGİLİZ OYUNCAĞI ASURÎLER

a) Sığınmacıların “Yerleştirilmesi”

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, bir yandan terhisler nedeniyle Ortadoğu'daki İngiliz askerî varlığının hızla erimesi, diğer yandan terhis olup ülkelerine dönen askerlerin yol açtığı işsizlik sorunu ve savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin yarattığı zorluklar Londra'daki yöneticileri sıkıştırıyordu. Amerikan Senatosu'nun 1919 yılı Kasım ayında Versailles Antlaşması ile Milletler Cemiyeti Misakı'nı reddetmesi üzerine ABD'den beklediği destek umudunu da yitiren İngiliz hükümeti, Ortadoğu ile ilgili birçok tasarısını rafa kaldırmak zorunda kaldı. Bunlar arasında, Ermenistan, Kürdistan ve Asurî Devleti ile ilgili hesapları da vardı. Yukarıda gördüğümüz gibi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Hakkârî ve çevresinin işgal edilmesi önerisini 1919 yılının Nisan ayında reddetmişti. Bu da, İngiltere'nin Asurî Devleti kurma planını, olayların gelişimine bakarak, daha 1919'un ilk yarısında terk ettiğini göstermektedir. Çünkü Asurîlerin hem sayıları azdı, hem de aralarında birlik yoktu. *Mar Şimun* Benyamin öldürüldükten sonra, yerine 13 yaşındaki veremli oğlu Paulus geçmiş, kısa bir süre sonra o da ölmüş, böylece bütünüyle başsız kalan topluluk ortak hareket etme özelliğini yitirmişti. Öte yandan Bakuba Kampı'nın İngiltere'ye yıllık maliyeti 2 milyon sterlini buluyordu ki, zaten ciddi ekonomik zorluklar yaşayan ülke için bu bir yükü. Dolay-

²¹ Werda, *op.cit.*, s. 205'ten aktaran Fred Aprim, “Assyrians in the World War I, Treaties: Paris, Sèvres and Lausanne,” *Christians of Iraq*, June 2006 (www.christiansofiraq.com/TreatiesfredJune166.html)

²² Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975, s. 137-138.

²³ Werda, *op.cit.*, s. 205'ten aktaran Aprim, “Assyrians in the World War I...,” *loc.cit.*

sıyla İngiltere, değil Asurîlerin devlet kurmalarına maddi destek sağlamak, onlardan bir an önce kurtulmak istiyordu. Curzon, onların Kürtlerin yaşadığı toprakların bir bölümüne topluca yerleştirilmesini ve Bakuba Kampı'nın derhal kapatılmasını istedi.²⁴ Ancak sorun, nereye yerleştirilecekleriydi. Hakkâri ve Urumiye'deki eski topraklarına gönderilmeleri olanaksızdı. Çünkü ne Türkiye'nin, ne de İran'ın, emperyalizmin elinde bir araca dönüşmüş olan bu insanları kabul edecekleri düşünülüyordu.²⁵ Topluca İngiliz işgali altındaki İmadiye'ye yerleştirilmeleri kararlaştırıldı. Ama tasarı uygulamaya konar konmaz bölgedeki Kürtler ayaklandı. Bunun üzerine tasarıdan vazgeçilmek zorunda kalındı.

Birliğini yitiren Asurî topluluğu Aga Petros gibi fırsatçıların elinde kalmıştı.²⁶ Aga Petros, 1920 yılının Mart ayında Irak'taki İngiliz yetkililerine bir yerleşim tasarısı verdi. Tasarıya göre, Aga Petros 8 bin silahlı Asurî ile Türkiye-İran sınırında bir bölgeyi işgal edip burada üslenecek ve sivil Asurîlerin Hakkâri ve Urumiye'deki yurtlarına dönmelerini sağlayacaktı. Böylece, Urumiye ile Hakkâri'yi birleştiren bölgede bir Asurî Devleti kurulacaktı. Türkiye, İran ve Irak arasında tampon olması düşünülen bu devletin güney sınırını 36° kuzey paraleli, batı sınırını 42° doğu meridyeni, kuzey sınırını Van Gölü, doğu sınırını ise Küçük Zap Irmağı oluşturacaktı.²⁷ Tasarı son

²⁴ FO 371/4193, ME-44 A/153794/3050, "Kurdistan," 20.11.1919; L/P-S/10/781, P. 7738, "Kurdistan Policy," 17.11.1919.

²⁵ FO 371/9004, E-11789/987/65, "Report on Iraq Administration, October 1920 – March 1922," 12.12.1923.

²⁶ Bir Keldanî olan Aga Petros'un yaşamında pek çok karanlık nokta bulunmaktadır. Cinayetle suçlanarak mensup olduğu Baz aşiretinden kovulmuş, Urumiye'deki Amerikan okulunu bitirip Kanada'ya gitmiş, burada sahte isimle bazı karanlık işlere girmiş ve dolandırıcılık suçlamasıyla sınır dışı edilmiş, Londra ve Urumiye'de yine sahte isimle bazı ticarî işler yapmış, bu arada -her nedense- Roma'da Papa tarafından kendisine nişan verilmiş, 1907'de Osmanlı Devleti tarafından Urumiye Konsolosu olarak görevlendirilmiş, 1908'de Rusların bölgedeki ağırlığı artınca Türklerden uzaklaşıp Ruslara yaklaşmış ve bu ülke adına istihbarat ajanı olarak görev yapmış, Asurî Patriki/*Mar Şimun* Benyamin'i temsilen Petrograd'da bulunmuş, Bolşevik devrimi çıkınca Urumiye'ye geri dönmüş, *Mar Şimun* Benyamin'in öldürülmesi üzerine Asurîleri Türklere karşı örgütlemeye çalışmış, ama başarısız olunca tüm Asurîlerle birlikte İngiliz işgali altındaki Irak'a kaçmıştı. Aga Petros, Irak'ta İngilizlerin emrine girmek için çok uğraştı. Ama İngilizler, karanlık geçmişini ve güvenilirmez kişiliğini çok iyi bildikleri bu entrikacı şarlatanı ciddiye almadılar. Bir süre sonra, Bakuba Kampı'nda huzursuzluk çıkardığı gerekçesiyle onu Bağdat'a gönderip burada zorunlu ikamete mahkûm ettiler. (FO 371/10081, E-11359/7/65, "Documents for League of Nations Irak Frontier Commission," 17.12.1924.)

²⁷ Joseph Jacob, *The Assyrian Question*, Chicago, 1986, s. 122'den aktaran Aprim, "The Assyrian Statehood...", *loc.cit.*

derece riskliydi ve İngilizlerin Aga Petros'a hiç güvenleri yoktu. Buna karşın, Asurî sığınmacılarından kurtulmaya ve Bakuba Kampı'nı tasfiye etmeye kararlıydılar. Bu yüzden tasarıyı onayladılar.

Bakuba Kampı'ndaki Asurîlerden yaklaşık 30 bini Aga Petros ile birlikte hareket etmeyi kabul etti. Yaklaşık 10 bini ise tasarıya karşı çıktı. Karşı çıkanların yarısı İngilizler tarafından Dohuk-Akra arasındaki bölgeye yerleştirildiler. Diğer yarısı yeterli ekilebilir boş alan bulunmadığı gerekçesiyle Bakuba Kampı'nda kendi kaderlerine terk edildiler. Aga Petros ile birlikte hareket etmeyi kabul edenler, Akra yakınlarındaki Mindan Kampı'nda toplandılar. Bunların, 1920 yılının Mayıs-Haziran aylarında yola çıkmaları planlanmıştı. Ama tam bu sırada Irak genelinde çıkan ayaklanma yola çıkış tarihinin ertelenmesine neden oldu. Topluluk 27 Ekim 1920 günü kabileler halinde Akra'dan yola çıktı. Sonuç tam bir felâketti. Bir yandan ağır kış koşulları, bir yandan Kürt aşiretlerinin saldırıları topluluğun dörtte birinin yok olmasına yol açtı. Kurtulabilenler kendilerini güçlükle Akra'ya geri attılar.²⁸

1920 yılında, Suriye'deki Fransız kuvvetleri başkomutanı General Gouraud, Asurî liderlerinden Malik Kamber Warda ve Keldanî Katolik Kilisesi yetkilileri ile görüşerek, Kuzey Suriye'de özerk bir Asurî yurdu kurulmasını önerdi. Ancak bu öneri, İngilizlerin karşı çıkması nedeniyle 1922'de geri çekilecektir.²⁹ Çünkü İngilizler, kendi askerleri terhis edilip ülkelerine döndükçe, işgal düzenini sürdürebilmek, özellikle de petrol bölgelerini denetim altında tutabilmek için Irak'taki yerel unsurlara daha fazla gereksinim duyuyorlardı. Bu amaçla *levy* denilen ve ücretli askerlerden oluşan askerî birlikler kurmuşlardı. Araplar, Kürtler ve Türkmenler çeşitli nedenlerle bu birliklerde yer almak ve İngilizlere hizmet etmek istemiyorlardı ya da İngilizler bunlara yeterince güvenemiyordu. İngilizlerin ücretli asker olarak yararlanabilecekleri tek yerel unsur, kaderlerini bütünüyle dış emperyalist güçlere bağlamış olan Asurîlerdi. Bunların, kitlesel olarak Kuzey Irak'tan ayrılıp Fransız bölgesine gitmelerini istemiyorlardı. İstedikleri, Asurî sığınmacıların kendilerine maddi yük oluşturmamaları, ama ücretli asker olarak hizmet etmeleriydi.

Aga Petros planının fiyasko ile sonuçlanmasından sonra, bu kez Akra'daki Mindan Kampı'nda toplanan Asurî sığınmacıların yerleştirilmesi için yeni bir yol arayan İngiliz yetkilileri, Asurîlerin, "tedrici sızma harekâtı" denilen bir yöntemle gruplar halinde yurtları olan Hakkâri ve Urumiye'ye

²⁸ FO 371/9004, E-11789/987/65, *loc.cit.*

²⁹ Aprim, "The Assyrian Statehood..." *loc.cit.*

gönderilmelerine karar verdiler. Aga Petros, planı tehlikeli bularak karşı çıktığı için Irak'tan sınır dışı edildi. "Tedrici sızma harekâtı" 1921 yılının Mayıs ayında başlatıldı. Urumiye'ye gönderilenlerin çoğu başarılı olamadı. Bunlar, yukarıda belirtildiği gibi yerleşik tarımla uğraşan daha yumuşak yapılı insanlardı. Hemen tamamı Keldanî idi. Bir kısmı yollarda yaşamını yitirdi. Büyük bölümü geri dönüp, Bağdat ve Musul ile Musul çevresindeki çeşitli kasabalarda yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmeye çalıştılar. Çok az bir kısmı Urumiye'ye gitmeyi başarabildi. Hakkâri kökenliler, dağlarda yaşamaya ve Kürt aşiretleriyle savaşmaya alışkın sert tabiatlı insanlardı. Bunlar Nesturî idi. 15 bin kadar Nesturî'nin yarısı "tedrici sızma" yoluyla Hakkâri'ye gönderildi.³⁰ İngilizlerin, Asurîleri "tedrici sızma" yoluyla Hakkâri'ye yerleştirmelerinin bir nedeni de bunları kullanarak Hakkâri'yi Irak'a dahil etmekte. Nitekim İngiltere'nin Irak'taki Yüksek Komiseri Percy Cox, bu niyetini Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'e açıklamıştı.³¹ Nesturîlerin diğer yarısı ise, Dohuk, İmadiye ve Zaho'daki boş yerlere yerleştirildi. Aga Petros ile birlikte hareket eden 10 bin kadar Keldanî kendi hallerine bırakıldı. Bir kısmı Suriye'ye gitti. Diğerleri, Musul vilayetine dağıldılar. 1922 başlarında, Mindan Kampı kapatıldı.³²

Öte yandan, Rus Orduları'nın çöktüğü ve tüm bölgenin yeniden Osmanlı Ordusu'nun denetimine girdiği 1917-1918 yıllarında Asurîlerin 20 bin civarında tahmin edilen bir bölümü de Rusya ve Kafkasya'ya kaçmıştı. Moskova yönetimi, Çarlık Rusyası tarafından kandırılıp yerlerinden yurtlarından edilen ve Rusya'da çok zor koşullarda yaşayan bu insanlardan kurtulmak istiyordu. Devrim sonrası, çok ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlarla boğuşan ve yeni rejimini yerleştirmeye çalışan Moskova yönetimi, bir de Asurîlerle uğraşamazdı. Bu nedenle, Uluslararası Kızılhaç Örgütü aracılığıy-

³⁰ 1918 sonundan beri Türkiye'nin Çölemerik'in güneyinde yönetim örgütü ve askerî gücü yoktu. İngilizlerin "tedrici sızma"yı gerçekleştirmelerini olanaklı kılan da bu yönetim boşluğu idi. Aslında Çal'da (Çukurca'da) Türkiye tarafından atanmış Ulia Bey adlı bir nahiye müdürü vardı. Fakat Ulia Bey, Türk yönetim merkezleri ile arasında iletişim bulunmadığı için Bağdat tarafından atanan İmadiye Kaymakamı'nın emirlerine göre hareket ediyordu. Yani durum biraz karışıktı. (FO 371/10115, E-9110/5711/65, Translation of the Turkish Text of Communiqué of the Anatolian Agency Published in the Constantinople Press of October 10, 1924.)

³¹ FO 371/7780, E-947/96/65, Cox→Churchill, Baghdad, 9.12.1921/C.O.-120.

³² FO 371/9004, E-11789/987/65, *loc.cit.*; FO 371/10081, E-11359/7/65, *loc.cit.*; FO 371/9006, E-10068/1019/65, Foreign Office Memorandum on "Assyrian Question," 11.10.1923; Cecil John Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925*, London, Oxford University Press, 1957, s. 386-387; Arnold Joseph Toynbee, *Survey of International Affairs, 1925*, Vol I, *The Islamic World*, London, Humphrey Milford, 1927, s. 484-485; Longrigg, *op.cit.*, s. 138-139.

la İngiltere'ye başvurarak bu insanların Irak'a kabul edilmelerini istedi. Ama kendisi Asurîlerden kurtulmaya çalışan İngiltere'nin yanıtı elbette olumsuzdu. Bunun üzerine Sovyet yönetimi, Asurîleri gemilere bindirip Yunanistan ve Suriye'ye gönderdi. Özellikle Yunanistan'a gönderilenler, Selanik'te aç ve sefil durumda yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Durumları o kadar kötüydü ki, İngiltere, Atina Büyükelçisi Bentinck aracılığıyla, Asurîlere gereken ilgiyi göstermediği için Yunanistan hükümetini protesto etti. Ancak, Anadolu'da pervasızcasına giriştiği sonu belirsiz serüven yüzünden ekonomisi iflas noktasında bulunan ve kendi halkının sorunlarını çözmekte yetersiz kalan Yunan hükümetinin yapabileceği bir şey yoktu. Yunan hükümeti bunları Suriye'ye göndermek için Fransa'ya başvurdu. Ancak Suriye'deki Fransız *mandat* yönetimi, Suriye'de yeterince Asurî bulunduğunu, daha fazlasına bakamayacağını bildirdi. Yunan hükümetinin İngiltere nezdindeki girişimi de beklendiği gibi, Irak'taki İngiliz *mandat* yönetimince geri çevrildi. Yunanistan kendiliğinden hareket ederek, 200 kadar Asurî'yi Irak'a göndermek üzere Selanik'ten gemiye bindirdi. Fakat İngiliz makamları İskenderiye'ye gelen gemiyi gerisin geriye Selanik'e gönderdiler.³³

Savaşın sonundan beri İngilizlere sığınan ve toplam sayıları 40 bini aşan Asurî'nin üçte biri 1920-1922 yılları arasındaki "yerleştirme" ve "tedrici sızma" operasyonları sırasında yaşamını kaybetmiş, üçte biri Musul Vilayeti'nin kuzeyindeki kasabalara yerleştirilmiş, 7-8 bin kadarı Hakkari'ye gönderilmiş, kalanı da sağa sola dağılmıştı. Rusya'ya kaçanlarınsa hiçbiri Irak'a kabul edilmemişti. İngilizler, Irak'ın kuzeyine yerleştirdikleri Asurîlerin büyük bölümünü silahlandırdılar. 2 binden fazlasını da İngiliz subaylarının emrindeki *levy*lerde görevlendirdiler.

Böylece İngilizler, bir yandan, zulme ve katliama uğrayan talihsiz Hristiyanların yaşamlarını kurtardıkları söylemini, bir siyasî propaganda aracı olarak kullanırken, bir yandan da, zavallı, yoksul, cahil, çaresiz Asurîlerden sağ kalmayı başaranları ucuz paralı asker olarak yöre halkını sindirmede kullanmaya devam ettiler.

Bakuba Kampına sığınan Ermenilerin akıbeti de farklı olmadı. Bunlar önce Bakuba'dan Basra'daki Nahr-Umar Kampına nakledildiler. 15 bini aşkın Ermeni'nin yarısı buradan gemilerle Ermenistan ve Filistin'e gönderildi. Kalanı kendi hallerine terk edildi. Mart 1922'de Nahr-Umar Kampı da kapatıldı.³⁴

b) Lozan'da Asurîler

³³ FO 371/9006, E-10068/1019/65, *loc.cit.*

³⁴ FO 371/9004, E-11789/987/65, *loc.cit.*; FO 371/10081, E-11359/7/65, *loc.cit.*; Longrigg, *op.cit.*, s. 138-139.

İngilizlerin sınır dışı ettiği Aga Petros, Fransız hükümetinin kendisine bağladığı ödenekle Marsilya'da yaşamını sürdürmekteyken, Lozan Konferansı'nda Fransız delegasyonu içinde yer aldı. Fransız baş delegeşi Bompard, onun İngilizlerle arasını bulmak için çok uğraştıysa da başarılı olamadı. İngilizlerden yüz bulamayan Aga Petros, Türk tarafına yanaştı. 15 Ocak 1923 günü İsmet Paşa ile görüşmesinde Aga Petros şu önerilerde bulundu: 1) Hakkâri Sancağı ya da hiç olmazsa Gavar (Yüksekova), Çölemerik, Başkale, Şemdinan (Şemdinli) kazalarının birer bölümü Nesturî-Keldanîlerin yerleşimine ayrılacaktı; 2) Savaştan önce bölgede yaşamakta iken çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalan tüm Hıristiyanların topluca bölgede yaşamalarına izin verilecekti; 3) Karşılığında Nesturî-Keldanî halkı, Türklerle aralarında hiçbir sorun bulunmadığını dünyaya ilân edeceklerdi; 4) Musul'da bulunan silahlı Asurî birlikleri (*levyeler*) Türk makamlarının emrine gireceklerdi; 5) Uzlaşma sağlanırsa, kendisi uygulamanın ayrıntılarını görüşmek üzere Ankara'ya gidecekti. Hem İsmet Paşa, hem de Başbakan Rauf Bey, taktik amaçlı olarak Aga Petros'a olumlu yanıt verilmesi görüşündeydiler.³⁵ Nitekim 21 Ocak 1923 günü Aga Petros'la yeniden görüşen İsmet Paşa, Çölemerik ve Gavar ile ilgili isteklerinin Ankara tarafından kabul edildiğini, diğer konuların görüşülmesi için Ankara'ya beklendiğini ona bildirdi.³⁶

Gelişmelerden büyük rahatsızlık duyan İngilizler, Lozan'daki İngiliz delegasyonunda görevli diplomat Forbes-Adam aracılığıyla Aga Petros'la bağlantı kurdular. Aga Petros'la görüşmesini Curzon'a aktaran Forbes-Adam, Asurîlerin Türk yönetimi altında iken sahip oldukları özerk haklarına özlem duyduklarını ve o haklara yeniden kavuşmak istediklerini bildirerek, bu durumun, İngiltere'nin Musul sorunu ile ilgili politikası bakımından oluşturduğu tehlikelere dikkat çekti. Asurîlerin, eğer İngiliz yönetimi kalıcı olmayacaksa, Türk yönetimi altında yaşamayı, Arap yönetimi altında yaşamaya yeğledikleri anlaşılıyordu. Forbes-Adam, Irak'ta yönetimin Araplara devredilmeyeceği konusunda Aga Petros'a güvence verdi ve onu, Türk tarafı ile görüşmelerini kesmesi konusunda ikna etti.³⁷

³⁵ *Lozan Telgrafları – Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, C.I, 1922-1923, derl. Bilal N.[uri] Şimşir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. 388-389, 399, Belge No 353, İsmet Paşa→Rauf Bey, Lozan, 15.1.1923/230-231; Belge No 368, Rauf Bey→İsmet Paşa, Ankara, 18.1.1923/278.

³⁶ FO 371/8994, E-1152/84/65, "Assyrio-Chaldean Claim to autonomy," 29.1.1923; FO 839/16 No 1182, "Interviü between E.G. Forbes-Adam and Aga Petros," Report by Forbes-Adam, 22.1.1923.

³⁷ *idem*.

Daha Lozan Konferansı sürerken, 1923 yılının Nisan-Mayıs aylarında, yaklaşık iki yıldır Revandiz'de bulunan Özdemir Bey komutasındaki Türk birliğine karşı İngilizler, Asurî levyelerini etkin bir biçimde kullanarak geniş kapsamlı bir askerî operasyon gerçekleştirdiler. Özdemir Bey ve birliği Irak'tan çıkmak zorunda kaldı. Böylece İngilizler, yalnız kendileri için önemli bir tehdit oluşturan Özdemir Bey'den kurtulmakla kalmıyor, operasyonda Asurîleri kullanmak suretiyle, onların, Aga Petros aracılığıyla Lozan'da Türklerle kurmaya çalıştıkları köprüyü de yıkmış oluyorlardı.

1923 yılı boyunca İngiliz makamları arasında, Asurîlerin özerklik istemlerini ve Aga Petros'un ikili oynamasını irdeleyen yoğun bir yazışma trafiği yaşandı.³⁸ Bu yazışmalarda ağırlıklı olarak, Asurîlerin elde tutulmalarının ve Türklere karşı kullanılmalarının gerekliliği teması işlendi.

c) Musul Sorununun Çözümü Sürecinde Asurîler

Önce Rusların, sonra İngilizlerin elinde, bölgedeki Müslüman halklara karşı bir vurucu güç olarak kullanılmış olan Asurîlerin, İngiliz ve Fransızlar çekildikten, başka deyişle Batılı emperyalist güçlerin koruması kalktıktan sonra çok zor durumda kalacakları belliydi. Bu yüzden İngiliz yönetimi, bir ara Asurîleri topluca Kanada veya Avustralya'ya göndermeyi düşündüyse de daha sonra bundan vazgeçti. Çünkü hem bu işin maliyeti çok yüksek bulunmuştu, hem de adı geçen dominyon yöneticileri onları kabul etmeye istekli olmadıklarını belirtmişlerdi. Bunun üzerine, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı, Asurîlerin kitle halinde Arnavutluk, Arjantin ve Meksika'ya gönderilmelerini önerdi. Ama bu tasarı da gerçekleşmedi. Yine maliyet önemli bir sorundu; ayrıca ne Asurîler, ne de söz konusu üç devletin yönetimleri tasarıya sıcak bakmıyorlardı. Fakat hepsinden önemlisi, Irak'taki İngiliz *mandat* yönetiminin yetkilileri Asurîlerin ülkeden gönderilmesine karşı çıkıyorlardı. Çünkü bu yönetimin elindeki en önemli askerî güç Asurî levyeriydi. Irak'ın iç güvenliği hemen bütünüyle bu levylere dayanıyordu.³⁹ Daha da önemlisi, Hıristiyanların durumuyla ilgili ajitatif savlar Musul sorunu ile ilgili İngiliz tezinin en önemli dayanak noktalarından birini oluşturduğuna göre, en azından sorun İngiltere yararına çözülene değin Asurîler bölgede kalmalıydılar.

Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Henri Dobbs, Asurîleri Irak'tan göndermek yerine, onlara, Türk yönetimi altındayken sahip oldukları -kendi yöneticilerini seçmek, vergilerini toplamak gibi- bazı haklarının tanınmasını önerdi.

³⁸ FO 371/8994, E-1585, 1647, 2003, 2013, 2515, 2603, 2833, 2890, 3320, 5189, 10863, 10882, 11078, 11079, 11298, 11385, 11878/84/65, 8.2.1923-15.12.1923.

³⁹ FO 371/9006, E-10068/1019/65, *loc.cit.*

İngiliz hükümeti, düzenlemenin, İngiltere ile Irak'taki Arap yönetimi arasında ileride soruna yol açmayacak biçimde yapılması koşuluyla öneriyi kabul etti. Dobbs'a göre, İngiltere'nin Asurîlere karşı, onlara eski haklarını tanımak dışında bir sorumluluğu yoktu. Bu insanları kandırıp Türklere karşı ayaklandıran ve bugünkü durumlarına düşmelerine yol açan Ruslardı. İngiltere, yıllarca büyük paralar harcayarak onlara yardım etmiş, beslemiş, silahlandırmıştı. Asurîlerin, kendilerinden bundan daha fazlasını beklemeye hakları yoktu.⁴⁰

1923 yılı sonunda Aga Petros, İngiliz yönetimine, Asurîlere bir yurt verilmesi istemini içeren yeni bir başvuruda bulunduysa da, tahmin edileceği gibi bu girişimi hiçbir sonuç vermedi.⁴¹

Lozan Antlaşması'nın 3/2. maddesi, Musul sorununun İngiltere ile Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözülmesini, dokuz ay zarfında sonuç alınamazsa, çözümün Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararına bırakılmasını öngörüyordu. Aynı maddeye göre bu süreçte taraflar, bölgede *status quo*yu bozacak eylemlerden kaçınacaklardı. Bu hüküm gereğince Türkiye, 1921 yılında İngilizler tarafından "tedrici sızma" yoluyla Hakkâri'ye yerleştirilen Nesturîlere dokunmadı. Özdemir Bey'in Irak'tan çıkarılmasının bir *status quo* ihlâli olup olmadığı Rauf Bey ve Fevzi Paşa ile İsmet Paşa arasında tartışma konusu olmuş, fakat Özdemir Bey'e karşı düzenlenen askerî operasyon sırasında henüz Lozan Antlaşması imzalanmadığı için bunun 3/2. madde kapsamında değerlendirilemeyeceği sonucuna varılmıştı.⁴²

1924 yılının Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da yapılan ve Haliç Konferansı denilen ikili görüşmeler sırasında İngiliz tarafının, değil Musul'da Türkiye ile uzlaşmak, Hakkâri'yi de Irak'a dahil etmek peşinde olduğu görüldü. Zaten yukarıda gördük ki, İngiltere'nin "tedrici sızma"yı gerçekleştirmesinin bir amacı da buydu. İngilizler bu yolla Türkiye ile Irak arasında bir *buffer-zone* (=tampon bölge) oluşturmak istiyorlardı.⁴³ Konferanstaki İngiliz delegesi Percy Cox, Asurîlerin güvenliğini gerekçe göstererek, *no man's land* (=sahipsiz ülke) olduğunu ileri sürdüğü Hakkâri'nin Irak'a bağlanmasını istedi. Türkiye'yi temsil eden Fethi Bey (Okyar) ise, Hakkâri'nin *no man's land* olduğu savına karşı çıkarak, Asurîlerin güvenliği için Türkiye'den onlara toprak ayrılmasına gerek bulunmadığını, Türkiye'de yüzyıl-

⁴⁰ FO 371/8994, E-12100/84/65, Dobbs→Devonshire, Bagdad, 13.12.1923.

⁴¹ Ninos Niari, *Agha Petrus*, Chicago, 1989, s. 191'den Aprim, "The Assyrian Statehood..." *loc.cit.*

⁴² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarih-siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s. 326-329.

⁴³ Harry. N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*, New York, Howard Fertig Inc., 1966, s. 337.

larca olduğu gibi, barış ve güvenlik içinde yaşayabileceklerini söyledi. Cox, Asurîlerin farklı düşündüklerini belirtti.⁴⁴

Daha Haliç Konferansı sürerken, İngiltere, Süleymaniye'yi denetimi altında tutan Şeyh Mahmut'a karşı geniş çaplı bir askerî operasyon başlattı. Bu, *status quonun* korunmasına ilişkin Lozan Antlaşması hükmünün açıkça ihlâl edilmesi demekti. İngiltere'nin amacının, Musul sorunu Milletler Cemiyeti'nin gündemine taşınmadan önce vilayet içindeki Türk yanlısı tüm unsurları bertaraf ederek, *de facto* sınırın Irak tarafında denetimi tam olarak sağlamak olduğu anlaşılıyordu. Bu tavır, Cox'un Haliç Konferansı'nda Hakkâri ile ilgili olarak sergilediği tutumla birleşince İngiltere'nin niyeti açığa çıkıyordu. Türkiye-Irak arasındaki *de facto* sınırın güneyinde mutlak denetimin kendisinde olduğunu, ama sınırın kuzeyinde kalan, kendisinin *no man's land* olduğunu iddia ettiği ve Nesturîlerin yaşadığı Hakkâri'de Türkiye'nin denetiminin bulunmadığını ileri sürerek, buranın Irak'a bağlanmasını isteyecekti. İngiltere'nin etkisi altında bulunan ve neredeyse tamamı Hıristiyan üyelerden oluşan Milletler Cemiyeti Konseyi'nin de bu yönde karar vermesi hiç uzak bir olasılık değildi. Böylece Türkiye, Musul'u kazanmak bir yana, Hakkâri'den de olabilirdi. Bu değerlendirmeyi yapan Türk yetkililer, *de facto* sınırın kuzeyinde, tıpkı İngilizlerin güneyde yaptıkları gibi, bir askerî operasyonla tam denetimi sağlamaları gerektiğini anladılar. Bunun anlamı, "tedrici sızma" yoluyla İngilizler tarafından Hakkâri'ye yerleştirilen Nesturîlerin buradan çıkartılmasıydı. Zaten, Asurî halkına karşı Türkiye'nin hiçbir gönül borcu yoktu. Yüzyıllarca özerk yetkilerle donanmış olarak, güvenlik ve barış içinde yaşamalarına olanak sağlayan Türklere karşı ellerine geçen ilk fırsatta ihanet eden onlardı. Birkaç ay önce Özdemiş Bey'in, şimdi de Şeyh Mahmut'un Musul Vilayeti'nden çıkarılmasında etkin rol alarak, Türkiye'nin Musul sorununda elinin zayıflamasına yol açanlar da onlardı. İngilizler, Asurî levylere olmadan, yalnızca Hintli ve Arap birliklerini kullanarak, Özdemiş Bey ve onunla birlikte hareket eden Kürt aşiretlerini asla alt edemezlerdi. 4 Mayıs 1924 günü Kerkük'te yaşanan bir olay Türkiye açısından bardağı taşıran damla oldu. Söz konusu tarihte iki Asurî birliği Kerkük kent pazarında sivil halkı makineli tüfeklerle taradı. Resmî rakamlara göre ölü sayısı 50 idi. Suçlular yargılandılar ama "kanıt yetersizliği" gerekçe gös-

⁴⁴ Turquie, Ministère des affaires étrangères, *Le Livre Rouge: La Question de Mossoul de la Signature du Traité d'Armistice de Moudros (30 Octobre, 1918 au Ire Mars, 1925)*, Constantinople, Imprimerie Ahmed İhsan & Cie, 1925, s. 177-200; FO 371/10077, E-4497/7/65, Cox→Foreign Office, Constantinople, 22.5.1924/99 R.; "Haliç Konferansı," *Ayn Tarihi*, S 3(7-10), Mart-Haziran 1340(1924), s. 171-181.

terilerle küçük cezalarla kurtarıldılar. Kerkük katliamının hesabının bir şekilde sorulması gerekiyordu.⁴⁵

İngilizler, Süleymaniye operasyonu ile eş-zamanlı olarak, Asurîlerin silahlandırılmasına hız verdiler. Türkiye'nin uyarılarını ve protestolarını ise geçiştirdiler.⁴⁶ Bu, Türkiye'nin harekete geçme kararını güçlendiren ve ona ivedilik kazandıran bir durumdu. Sonunda Türkiye, beklediği fırsatı buldu. 7 Ağustos 1924 günü, Çölemerik'ten Çal'a (Çukurca) gitmekte olan Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey ile yanında bulunan jandarma birliği Hangediği denilen yerde Nesturî eşkıyası tarafından pusuya düşürüldü. İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç er şehit olurken, beş er de yaralandı. Saldırganlar tarafından tutsak alınan vali İmadiye'ye götürüldü. Ancak, Türklerle dostça geçinmekten yana olan Tkuma Aşireti'nin şefi Malik Hoşabe'nin girişimleriyle ertesi gün serbest bırakıldı. Halil Rifat Bey saldırı sırasında İngiliz uçaklarının keşif uçuşu yaptığını ve Nesturî eşkıyası arasında üniformalı İngiliz subayları bulunduğunu rapor etti.⁴⁷ 12 Ağustos günü bir İngiliz yetkilisi Çal'a (Çukurca) gelerek, serbest bırakılmış olan Vali Halil Rifat Bey'e, *no man's land* olduğunu iddia ettiği Hakkâri'ye gelmek suretiyle *status quoyu* ihlâl ettiğini söyledi ve onu protesto etti.⁴⁸ Ertesi gün, -13 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, askerî operasyon için hükümetten yetki istedi. Derhal toplanan hükümet, 14 Ağustos günü istenen izni verdi.⁴⁹ Türk birliklerinin operasyonu 11 Eylül'den 28 Eylül'e kadar sürdü. Bu süre zarfında, "tedrici sızma" yoluyla Hakkâri'ye yerleştirilmiş olan 8 bin civarında Nesturî, *de facto* sınırın güneyine kaçtılar ya da atıldılar. Türkiye, kuzeyde askerî ve yönetsel olarak mutlak denetimi sağladı.

⁴⁵ Great Britain, Colonial Office, *Report by His Britannic Majesty's Government on the Administration of Iraq for the Period April 1923 to December 1924*, C.O., No 13 (1925), s. 36; T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı adına Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1972, s. 27; Edmonds, *op.cit.*, s. 389; Longrigg, *op.cit.*, s. 146-147; Toynbee, *op.cit.*, s. 486.

⁴⁶ FO 371/10077, E-4775/7/65, Lindsay→MacDonald, Constantinople, 30.5.1924/106; FO 371/10117, E-7566/6011/65, "Issue of Arms to Assyrians Levies in Irak," 3.9.1924.

⁴⁷ Hallı, *op.cit.*, s. 28-29; Toynbee, *op.cit.*, s. 500-501; FO 371/10113, E-7600/5711/65, "Irak Intelligence Report No 17," 4.9.1924.

⁴⁸ FO 371/10113, E-7600/5711/65, *loc.cit.*, FO 371/10114, E-8555/5711/65, "League of Nations, A.128, 1924-VII, 'Frontier between Turkey and Iraq / Correspondence between the British and Turkish Governments,' Note by the Secretary General, Geneva," 27.9.1924.

⁴⁹ "Başbakan İsmet Paşa'nın, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Nesturî harekâtının başlamasına kadar olan durumu özetleyen raporu," Ankara, 16.9.1924'den aktaran Hallı, *op.cit.*, s. 483-485.

Tarihimize Nesturî ayaklanması adıyla geçen Hangediği olayı sonrasında düzenlenen askerî operasyon sırasında *de facto* sınırın her iki yanında yer yer silahlı çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalarda Asurî levyelerinin Türk birlikleri karşısında hiçbir varlık gösterememesi karşısında hayal kırıklığına uğrayan İngilizler, hava kuvvetlerini devreye sokarak Türk mevzilerini bombaladılar.⁵⁰ Buna karşın, Türkiye'nin siyasî ve askerî hedeflerine ulaşmasını engelleyemediler. Türk birlikleri ile İngilizler arasındaki sınır çatışmaları, Hakkâri denetim altına alındıktan sonra da sürdü. İngiltere'nin, 9 Ekim 1924 günü Türkiye'ye 48 saat süreli bir ultimatoma vermesi, Türkiye'nin ise ultimatoma reddetmesi üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi Brüksel'de olağanüstü toplanarak, "Brüksel Hattı" olarak bilinen geçici bir sınır saptadı. Konsey, Musul sorunu çözüme bağlanana kadar tarafların bu sınıra uymalarını ve çatışmaya girmemelerini istedi.⁵¹

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararıyla 1925 yılının Şubat-Mart aylarında Musul'da görev yapan İnceleme Komisyonu'nun sorusuna Asurîler, - beklendiği gibi- Irak yönetimi altında yaşamayı Türk yönetimi altında yaşamaya yeğledikleri yanıtını verdiler. İnceleme Komisyonu, 1925 yılının Temmuz ayında Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu raporunda, Musul Vilayeti'nin, "Brüksel Hattı" sınır olmak üzere Irak'a bağlanmasını ve Irak'ın en az 25 yıl süreyle İngiliz *mandat* yönetimi altında kalmasını önerdi. Komisyon önerileri arasında, Asurîlerin Irak'ın kuzeyine yerleştirilmeleri ve özerkliklerinin sağlanması da vardı. Ayrıca Komisyon, Hakkâri'nin tartışma kabul etmez biçimde Türk toprağı olduğunu bildirdi.⁵²

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, İnceleme Komisyonu raporunu görüşmek üzere yaptığı toplantıda, Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) sergilediği sert ve akılcı muhalefet karşısında İngiltere, sonucun lehinde çıkmasını güvenceye almak amacıyla bir kez daha "Hristiyan kartı"ni kullanmaya karar verdi. Bu amaçla 1925 yılı Eylül ayında, Konsey'de Musul sorunu ile ilgili görüşmeler sürerken, Türklerin sınır bölgesindeki Keldanîlere zulüm yaptıkları savıyla Milletler Cemiyeti Genel

⁵⁰ Hallı, *op.cit.*, s. 29-68; Toynbee, *op.cit.*, 501; FO 371/10113, E-8093/5711/65, Dobbs→Thomas, Baghdad, 18.9.1924/451; FO 371/10113, E-8112/5711/65, Dobbs→Thomas, Baghdad, 20.9.1924/457; FO 371/10114, E-8296/5711/65, Dobbs→Thomas, Baghdad, 25.9.1924/465; FO 371/10114, E-8465/5711/65, Dobbs→Thomas, Baghdad, 26.9.1924/471. (İngiliz Yüksek Komiseri Dobbs, Asurîlerin, İngilizleri kendi korumaları altında özerk ya da bağımsız bir Asurî devleti kurmaya zorlamak için bilinçli olarak Türkler karşısında varlık göstermemiş olabileceklerini ileri sürmekteyse de bu çok zorlama bir yaklaşımdır.)

⁵¹ Kaymaz, *op.cit.*, s. 410-421.

⁵² League of Nations, *op.cit.*, s. 85-88.

Sekreterliği'ne başvurdu. Türk tarafının savları kesin bir dille reddetmesine karşın, Örgüt'ün İngiliz olan Genel Sekreteri Eric Drummond, konuyu görüşmek üzere Konsey'i derhal olağanüstü toplantıya çağırdı. Konsey, Estonyalı General Laidoner başkanlığında Çekoslovak ve İspanyol üyelerden oluşan üç kişilik bir heyetin yerinde incelemelerde bulunmak üzere bölgeye gönderilmesine karar verdi. Türk tarafı kararı protesto etti. Komisyonun üyeleri tıpkı "zulme uğradığı" iddia edilen Keldaniler gibi katolikti. 30 Ekim 1925 günü Musul'a gelen Laidoner Komisyonu, yalnızca sınırın Irak tarafındaki Hıristiyanlarla görüştü; çünkü Türkiye, maksatlı olduğu bilinen komisyonun sınırın kuzeyine geçmesine izin vermemişti. Laidoner Komisyonu, Hıristiyanların uğradığı "zulmü" son derece dokunaklı ifadelerle anlatan ve Türkiye'yi çok ağır bir biçimde suçlayan raporunu 16 Kasım 1925 tarihinde hazırladı, bir hafta sonra da Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu.⁵³ Rapor çoğaltılarak tüm Konsey üyelerine dağıtıldığı gibi, 10 Aralık 1925 günü bu amaçla özel olarak yapılan ve Tevfik Rüşti Bey'in protesto ederek katılmadığı Konsey toplantısında bizzat Laidoner tarafından okundu. Tevfik Rüşti Bey, Laidoner Komisyonu raporunun bütünüyle düzmece olduğunu bildiren ve Milletler Cemiyeti'nin böyle bir düzene alet olmasından duyduğu şaşkınlığı dile getiren iki mektubu 13 ve 14 Aralık tarihlerinde Örgüt Sekreterliği'ne verdi.⁵⁴ Başbakan İsmet Paşa, 12 Aralık 1925 günü Laidoner Komisyonu raporu ile ilgili olarak T.B.M.M.'nde yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

"Bizim aleyhimizdeki, Hıristiyanların tehciri propaganda an'anesini derhatır buyurunuz. Türkiye aleyhinde ne vakit diplomatlar siyasî ve fena bir karar vermek isterlerse, daha evvel Hıristiyanlar hakkında bir propaganda yaparlar. Bu artık moda olmuştur."⁵⁵

Milletler Cemiyeti Konseyi, 16 Aralık 1925 günü oybirliğiyle, İnceleme Komisyonu raporu doğrultusunda karar vererek, Musul Vilayeti'nin Irak'a bağlanmasını, Irak'ın 25 yıl süreyle İngiliz *mandatsı* altına konmasını hükme bağladı. Konsey, İnceleme Komisyonu raporunun Asurîlerle ilgili bölümünü de aynen onayladı. Böylece İngiltere, Irak'ta tuttuğu Asurîleri istismar etmek suretiyle amacına ulaşmış oldu.

d) Irak'ta İngiliz Mandat Yönetimi'nin Son Bulması Sürecinde Asurîler

⁵³ League of Nations, Council, *Report to the Council by General F. Laidoner on the Situation in the Locality of the Provisional Line of the Frontier between Turkey and Iraq Fixed at Brussels on October 29, 1924*, Mosul, November 23, 1925.

⁵⁴ Kaymaz, *op.cit.*, s. 547-551.

⁵⁵ *İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimai Nutukları, 1920-1933*, Ankara, y.y., 1933, s. 119.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sorunları henüz aşamamıştı ki, bu kez 1929 dünya ekonomik bunalımı ile sarsıldı. Bu koşullarda, tüm dünyaya yayılmış durumda bulunan sömürgelerinin bir bölümünden çekilmek zorunluluğu ile karşı karşıya kaldı. Çekilmeye karar verdiği yerler arasında Irak da vardı. 1929 yılında İngiliz hükümeti bu yöndeki kararını açıkladı. Milletler Cemiyeti kararından buyana yarı-özerk bir konumda yaşamakta olan Asurîler, bu açıklamadan büyük telâşa kapıldılar. Çünkü hâlâ önemli bir bölümü *levy*lerde görevliydi ve bu yolla hem para kazanıyor, hem de Müslüman halkı baskı altında tutuyorlardı. İngilizler girdince yalnız gelirlerini yitirmekle kalmayacak, üstelik Müslüman halkların birikmiş öfkesine de hedef olacaktı. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Francis H. Humphrys'e başvurarak, Musul'un kuzeyinde topluca yaşayabilecekleri belli bir bölgeye yerleştirilmelerini ve kendilerine özerklik tanınmasını istediler. Humphreys, istemi Londra'ya ilettiler. Ama artık onlarla işi bitmiş olan İngiliz hükümeti, Irak'ta tüm Asurîlerin yerleştirilebileceği boş alan bulunmadığını belirterek, istemi geri çevirdi.⁵⁶ Asurîlerin aynı amaçla Milletler Cemiyeti'ne gönderdikleri dilekçe de incelendikten sonra reddedildi.⁵⁷

1932'de İngiltere'nin *mandat* yönetimi son buldu ve Irak, kâğıt üzerinde bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Asurî *levy*leri Irak yönetimi tarafından dağıtıldı; Kral Faysal'a bağlılık göstermeyi reddeden Asurîler ayaklandı. Asurîlerin patriğini Kıbrıs'a sürgüne gönderen Irak yönetimi, ayaklanmayı bastırmak üzere geniş ölçekli bir operasyon düzenlemeye karar verdi. Irak Ordusu'nun 1933 yılı Ağustos ayında yaptığı operasyon sırasında özellikle İsmailiye'de çok sayıda Asurî yaşamını kaybetti. Öldürülenlerin sayısının 3 bin civarında olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁸ 1933 olaylarından sonra Asurîler bir kez daha kendilerine bir yurt verilmesi isteğiyle ABD ve İngiltere'ye başvurular. Ama yanıt dahi alamadılar.⁵⁹

6. BAĞIMSIZ IRAK YÖNETİMİ ALTINDA ASURÎLER

Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Asurîlere 1925 yılındaki Milletler Cemiyeti kararıyla tanınmış olan özerklik niteliğindeki bazı haklar süreç içinde ya kaldırıldı ya da kapsamı daraltıldı. 1948 yılında Birleşmiş

⁵⁶ Mar Eshai Shimun, *The Assyrian Tragedy*, 1934, s. 33-34'den aktaran Aprim, "The Assyrian Statehood..." *loc.cit.*

⁵⁷ Joseph Jacob, *The Assyrian Question*, 1986, s. 122'den Aprim, *idem*.

⁵⁸ www.answers.com/topics/sumail; www.answers.com/tpics/assyrianindependence; www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

⁵⁹ Yusuf Malek, *The British Betrayal of the Assyrians*, Chicago, 1935, s. 45. (www.aina.org/books)

Milletler'in İsrail Devleti'nin kuruluşunu onaylaması üzerine, Asurîler bir kez daha kendilerine bağımsız/özerk bir yurt verilmesi için umutlandılar. Ama bu amaçla Birleşmiş Milletler nezdinde yaptıkları girişimler sonuç vermedi. Böylece son umutları da kırıldı.⁶⁰

Baas Partisi, yönetimi ele geçirdikten sonra, 1972 yılında Asurîlere geniş kültürel haklar tanıyan düzenlemeler yaptı. Dillerini serbestçe kullanıp geliştirmeleri sağlandı, Süryanice eğitim serbest bırakıldı. Ancak Asurîlerin bu haklarla yetinmeyerek, özerklik/bağımsızlık isteklerini saklı tuttıkları görüldü. 1968 yılında Tahran'da yapılan Asurî Kongresi'nde kabul edilen Asurî bayrağını bağımsızlık simgesi olarak kullanmaya başladılar. 1977 yılında Chicago'da Asurî diasporası tarafından kurulan "Geçici Asurî Hükümeti" özerk Asurî devletinin anayasasını hazırladı. 1979'da Irak'ta yönetime el koyan Saddam Hüseyin, kendilerine verilenle yetinmeyerek, sürekli daha fazlasını isteyen Asurîlere tanınmış olan tüm kültürel hakları iptal etti ve ülkedeki tüm etnik gruplar gibi Asurîlere yönelik olarak da kapsamlı bir Araplaştırma politikası uygulamaya başladı.

1980 yılında İran-İrak savaşının patlak vermesi üzerine, Bağdat yönetiminin Kuzey Irak'taki otoritesi gevşedi. 1983'de Irak Asurîlerinin en önemli siyasal örgütü olan Bet Nahrain Demokratik Partisi, Musul ya da Dohuk'ta özerk bir Asurî Devleti kurulması istemini içeren "Asurî Ulusal Manifestosu"nu yayınladı.⁶¹

1991 yılından itibaren, Irak'ın kuzeyinde "güvenli bölge" adı altında oluşturulan *de facto* Kürdistan Devleti'nin sınırları içinde kalan Asurîler, bu kez de tarihsel düşmanları tarafından asimile edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.⁶²

SONUÇ

Değişik kaynaklar, günümüzde Asurîlerin toplam sayıları ile ilgili olarak birkaç yüz-bin ile 4 milyon arasında değişen rakamlar vermektedirler.⁶³

⁶⁰ Fred Aprim, "Indigenous People in Distress," *Nineveh On Line*, 4.4.2003 (www.nineveh.com/Indigenouspeopleindistress.html)

⁶¹ Sargon Dadesha, *The Assyrian National Question*, Modesto, California, 1987, s.275'den aktaran Aprim, "The Assyrian Statehood..." *loc.cit.*

⁶² Aprim, "Assyria or Kurdistan?" *loc.cit.*

⁶³ www.adherents.com/adhloc/Wh_154html#392; www.adherents.com/Na/Na_142html#830; www.adherents.com/Na/Na_356html#2086; www.adherents.com/Na/Na_467html#2785; www.adherents.com/Na/Na_622html#3793; www.bible.ca/global-religion-statistics-world-christian-encyclopedia; "Assyrian People," *loc.cit.*

Bugün Irak'ta, sayıları ancak yüz-binlerle ifade edilebilecek bir Asurî kitle-sinin yaşadığı, Irak dışındaki sayılarının ise, Irak'takinden biraz daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Bunlardan Nesturî ve Keldanîlerin dinsel merkezleri Bağdat'ta, Yakubîlerinki Şam'dadır. Asurî diasporasının dinsel merkezi ise ABD'nin Chicago kentinde bulunmaktadır. Siyasî beklentileri olan nispeten zayıf ve küçük toplulukların, sayılarını gerçekte olduğundan çok fazla göstererek dış destek kazanma beklentisi içine girdikleri bilinen bir durumdur. Yine çok iyi bilinmektedir ki, bu tür toplulukların siyasî hesaplarını kendi bölgesel hesapları için istismar etmeğe eğilimli bazı bölgesel veya küresel oyuncular da, nüfus rakamlarının abartılı gösterilmesine kendi olanaklarıyla katkıda bulunurlar. Sağlıklı nüfus sayımlarının yapılmaması ya da yapılamaması, bu tür saptırmalara zemin hazırlayan en önemli etkidir.

Bugün Kuzey Irak'ta yaşayan Asurîler, ciddi bir Kürtleştirme politikasıyla karşı karşıyadırlar. Aslında yalnız onlar değil, içinde Türkmenlerin de bulunduğu tüm etnik unsurlar Kürtleştirme politikasının hedefi durumundadırlar. Asurîlerin bu süreç karşısında gösterdikleri tepki ve yakınmalar ise, -tıpkı diğer etnik grupların tepki ve yakınmaları gibi- sağır kulaklardan dönmektedir. Çünkü bölge dışı emperyalist güçlerin İsrail'den sonra bölgede kendileri için seçtikleri -ve aslında bu amaca da çok uygun olan- ikinci işbirlikçi/karıştırıcı grup Kürtlerdir. Onlara arka çıkarak ve onları kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışacaklardır. Durum böyle olunca, Asurîlerin ya da başkalarının yakınmaları, bu yakınmalar insancıl ya da yasal ölçütlere göre haklı dahi olsalar, emperyalizmin genel bölgesel hedefleriyle çeliştiği ölçüde görmezlikten gelinecektir.

Yaşadıkları, Asurîlerin, başta İngilizler olmak üzere Batılı emperyalist güçler tarafından nasıl oyuna getirilip kullanıldıklarını, işleri bittikten sonra da nasıl yüzüstü bırakıldıklarını, bu süreçte ne büyük acılara ve yıkımlara uğradıklarını ortaya koymaktadır. 1917-1930 yılları arasında Irak'ta İngiliz yönetimi adına görev yapan bir Asurî olan Yusuf Malek, 1935 yılında yazdığı bir kitapta (*The British Betrayal of the Assyrians*) İngiliz ikiyüzlülüğünü bütün çarpıcılığıyla anlatmıştı. Fakat bugün de Asurîler, kendileri için saptadıkları özerklik/bağımsızlık hedeflerine ulaşabilme konusunda Batı emperyalizminden medet ummaktadırlar. Emperyalizmin desteğiyle bağımsızlık kazanılamayacağını, kazanılsa da bunun ancak kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm, geçici bir durum olacağını anlamak için, bağımsızlığı kendi ulusal gücüyle elde etmiş ve onu korumak için tarih boyunca savaşım vermiş olmak gerekmektedir. Bu tür bir tarihsel deneyim birikimi bulunmayan halklar, diğerlerine karşı emperyalizmin kör birer aracı olarak kullanılmaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Belgeler

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri (Public Record Office)

-Series 371 (General Correspondence of Political Departments)

-Files on Turkey: 4147, 4191, 4193 (1919).

-General Files: 7780 (1921); 8994, 9004, 9006 (1923); 10077, 10113, 10114, 10115, 10117 (1924).

-Series 839/16 (Lausanne Conference)

İngiliz Hindistan Bakanlığı Belgeleri

-Series 10, 11 (Political and Secret)

-Files 10/781 (1918,1919,1920); 11/142 (1918); 11/151 (1919).

Yayınlanmış Belgeler / Resmî Yayınlar

Great Britain, Colonial Office, *Report by His Britannic Majesty's Government on the Administration of Iraq for the Period April 1923 to December 1924*, C.O., No 13 (1925).

League of Nations, Council, *Question of the Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30, 1924*, Geneva, 20.8.1925, C.400, M.147, 1925-VII.

League of Nations, Council, *Report to the Council by General F. Laidoner on the Situation in the Locality of the Provisional Line of the Frontier between Turkey and Iraq Fixed at Brussels on October 29, 1924*, Mosul, November 23, 1925.

Lozan Telgrafları – Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, C. I, 1922-1923, derl. Bilal N.[uri] Şimşir, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi adına Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayını, 1972.

T.C. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyyesi, "Haliç Konferansı," *Ayın Tarihi*, S. 3 (7-10), Mart-Haziran 1340 (1924), s. 171-181.

Turquie, Ministère des affaires étrangères, *Le Livre Rouge: La Question de Mossoul de la Signature du Traité d'Armistice de Moudros (30 Octobre, 1918 au Ire Mars, 1925)*, Constantinople, Imprimerie Ahmed İhsan & Cie, 1925.

Kitaplar

Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.

Coke, Richard, *The Heart of the Middle East*, London, Thronton, Butterworth Ltd., 1925.

Edmonds, Cecil John, *Kurds, Turks and Arabs. Travel and Research in North Eastern Iraq, 1919-1925*, London, Oxford University Press, 1957.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 1.B., Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001.

Fisher, William Bayne, *The Middle East: A Physical, Social and Regional Geography*, 4th Pr., London, Methuen and Co. Ltd., 1961.

Howard, Harry N. *The Partition of Turkey. A Diplomatic History, 1913-1923*, New York, Howard Fertig Inc., 1966.

İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimai Nutukları, 1920-1933, Ankara, y.y., 1933.

Kaymaz, İhsan Şerif, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

Longrigg, Stephen Hemsley, *Iraq, 1900 to 1950: A Political, Social and Economic History*, 3rd Pr., Beirut, Oxford University Press, 1968.

Malek, Yusuf, *The British Betrayal of the Assyrians*, Chicago, 1934 (www.aina.org/books/bbota.pdf).

Toynbee, Arnold Joseph, *Survey of International Affairs, 1925*, Vol. I, *The Islamic World*, London, Humphrey Milford, 1927.

Makaleler

Aprim, Fred, "Assyria or Kurdistan?" *Nineveh On Line*, 15.9.2003 (www.nineveh.com/Assyria%20or%20Kurdistan.html)

Aprim, Fred, "Assyrians in the World War I, Treaties: Paris, Sèvres and Lausanne, Christians of Iraq, June 2006 (www.christiansofiraq.com/TreatiesfredJune166.html)

Aprim, Fred, "Indigenous People in Distress," *Nineveh On Line*, 4.4.2003 (www.nineveh.com/Indigenouspeopleindistress.html)

Aprim, Fred, "The Assyrian Statehood: Yesterday's Denial, Today's Moral Obligation," *Nineveh On Line*, 12.11.2002 (www.nineveh.com/Education/The%20Assyrian%20Statehood.htm).

“Assyrian People,” *Encyclopædia of the Orient* (www.lexicorient.com/e.o/assyrian_p.htm).

Lawless, R.I., “Iraq: Changing Population Patterns,” *Population of the Middle East and North Africa. A Geographical Approach*, ed. by J.I. Clarke, W.[illiam] B.[ayne] Fisher, London, University of London Press, 1972, s. 97-129.

“Monophysite” *Encyclopædia Britannica*, 14th Pr., Vol. XV, Chicago, Encyclopædia Britannica, Inc., 1962, s.729.

“Nestorians, Nestorius,” *Encyclopædia Britannica*, 14th Pr., Vol. XVI, Chicago, Encyclopædia Britannica, Inc., 1962, s. 244-246.

İnternet Siteleri

sor.cua.edu/History/index.html.

www.adherents.com/adhloc/Wh_154html#392.

www.adherents.com/Na/Na_142html#830.

www.adherents.com/Na/Na_356html#2086.

www.aina.org/ao/peter/brief.htm.

www.answers.com/topics/assyrianindependence.

www.answers.com/topics/sumail.

www.bible.ca/global/religion/statistics/world/christian/encyclopedia.

www.encyclopedia4u.com/h/history-of-christianity.html.

www.encyclopedia4u.com/n/nestorianism.html.

www.newadvent.org/cathen/10755a.htm.

www.newadvent.org/fathers/2501.htm.

www.zindamagazine.com